ПАДЕСПАНЬ

Напередодні свята березневої революції в технікумі відбувалась студентська вечірка. У великій актовій залі було повно студентів. На передніх лавах сиділо кілька викладачів. Але всі помітно нудились і, не криючись, голосно й смачно позіхали, чекаючи на неофіційну частину. На доповіді проректора з задніх лав почали потихеньку вилазити й тікати до вестибюля, й тим-то, коли доповідач промурмотів кінець своєї промови, авдиторія по щирості засипала його гучними оплесками. І той, соромлячись і червоніючи, але вдоволений такою пошаною, вийшов.

На неофіційній частині виступали якісь нікому не знані артисти: музики, співаки й співачки, які кволо й конфузливо поспішали виконати свою частину програми й зразу ж виходили. Серед них найбільш припав до смаку артист-комік, літня вже людина, розбита паралічем. Певне, він знав на своєму віку далеко кращі дні, бо увійшов до зали поважно й запишавшись. Розпорядник, т. Дрогодза, врочисто тримав його під руку. Посеред зали артист спинився і, спершись рукою об крісло, велично й ласкаво вклонився на силу гучних оплесків, що ними авдиторія зустріла його.

Досвідченим і певним оком він оглянув авдиторію, кілька разів підморгнув, невиразно цмокнув язиком, що викликало гучний регіт, і тоді взявся читати. Репертуар його був мішаний— російський і "малоросійський". З "малоросійського", як водиться, було прочитано "Горлицю й Горобця", "Ходить гарбуз по городу" і кілька грубих анекдотів про придуркуватого "хахла".

Публіка по щирості захопилась і гучно реготала, відповідаючи щоразу щедрими оплесками. Дехто схвильовано й розчулившись повставав з рядів і, ставши до стіни, захоплено стежив за кожним рухом артиста, проймаючись щоразу нестримним реготом. Тут же крутився й

розпорядник Дрогодза. Він переходив від гурту до гурту й жваво приказував:

— От стерво! Смалить як! Артист імператорських театрів! Це, брат, не хунт ізюму! П'ятдесят карбованців злупив, сволоч!

Він смикав цапину свою борідку й важко поводив великими витріщеними очима. І по тому, приставши до загального захоплення і запалюючись від гострих дотепів артиста, неспокійно підстрибував плечима. По землисто-зеленому з чорними краплинами обличчю проходили йому нервові просмикування, а в сильних місцях він гучно реготав і додавав:

— От падлюка! Отак запузирює!

Тим часом артист перейшов на звичайні базарні анекдоти, але розповів їх влучно, і це, здавалось, припало найбільш де смаку, бо публіка відповіла гучним ревом.

Нарешті репертуар вичерпано, артист ласкаво вклонився й, притуливши руку до серця, велично, як король з приймальної зали, вийшов у супроводі Дрогодзи, шкутильгаючи на праву ногу. Його проводжали гучні викрики й оплески. На порозі артист спинився, знову притулив руку до серця, ще раз ласкаво й велично вклонився і по тому зник за дверима.

Тоді вискочив Дрогодза й, заляскавши в долоні, прокричав:

— Товариші! Оголошується перерва на п'ятнадцять хвилин! Після того почнуться танці. Можна бавиться: є пошта конфетті, буфет. Мамінькині синки можуть жрати скільки вгодно!

Хтось з студентської маси викрикнув:

— Браво, Дрогодза! Біс!

Але Дрогодза обвів гострим зором залу й наказно кинув:

— Перестань, Семенюк! Тобі слова не давали. Це тобі не комнезам.

— А що ж таке?

— Студентська вечірка. Треба фасону триматись!

— Заткни глотку, Дрогодза!

— Сам ти заткни!

— Ну, довольно бухтєть!

Проте ретельніші заходилися вже розчищати залу, і дальші вигуки Дрогодзи потонули в шумі пересуваних лавок. Він ще який час постояв, спантеличено повів своїми баранячим" очима й пішов до артистів.

І зразу ж почалися танці. Звідкись висунуло в кінець зали четверо му зиків: дві скрипки, контрабас і віолончель. Насере;] зали вийшов студент Кавченко, вже майже інженер, бо був ш дев'ятім триместрі. Сьогодні він, на диво всьому студентсько му колективу, був елегантний, у синьому новісінькому костю мі, й підкреслено вродливий, з чорним, гладенько причесана

чубом, з тонким смуглявим обличчям і блискуче-веселими очима.

Він ходив по залі спокійно й розважно, з широким бантом на грудях, певне, смакуючи свою елегантність та вроду.

Попри стінах розташувалось жіноцтво. Серед нього тепер були якісь чужі, пишно вбрані й нафарбовані жінки, зовсім не знані тут до цього. Вони сиділи, неспокійно кидаючи запобігливо-благальні погляди на розпорядника.

Дрогодза тим часом вискочив з кімнати, відведеної для артистів, і, підійшовши до розпорядника танців, щось заклопотано сказав йому. Той байдуже й ліниво відповів і зразу ж повернувся. Тоді Дрогодза, певне, зрозумів, що він тут зайвий, і швидко, ніби ще чимсь заклопотаний, подався в сусідню кімнату, де, побившись на гурти, вели свої цікаві розмови студенти.

Він підійшов до одної купки, ще вчуваючи в собі силу розпорядника, й патетично заговорив, але йому відповіли тихо й байдуже; він мерщій зщулився і, прислухаючись до розмови, шукав відповідного тону. Та, певне, тут йому не пощастить, і він, одірвавшись, пішов далі в глибінь кімнати, де, розташувавшись на канапі і в кріслах, інша купка студентів розмовляла з професором математики. Професор, колишній викладач технічної школи, низенький, на куцих кривих ногах, експансивний і в'їдливий, з товстими й довгими вусами, ніби спеціально призначеними на те, щоб мокнути в борщах, тепер жваво розповідав різні анекдоти й пригоди, і студентство відповідало йому співчутливим реготом.

Тим часом у залі музика заграла туш. Тоді розпорядник урочисто й струнко повів зором по залі й дзвінко прокричав:

— Музика, вальс!

І по тому, щойно зірвалися звуки вальсу, він озирнувся по залі й гукнув:

— Мсьє! Ангаже во дам! 1

І перший підійшов до миловидої дівчини, що самотньо сиділа в кутку зали.

Напудрені дами ображено підняли губи, але швидко з лави попри стінах насунули на них студенти. Танці розпочались Щасливо.

Ще який час тулились студентки, соромлячись і не зважуючись стати до танців, але швидко і їх утягли, і залу засипало метеликовими парами.

1 Панове! Запрошуйте дам! (Фр.)

— Гран рон! 1—кричав розпорядник. І трохи згодом:

— Мсьє! Шанже во дам! 2

З сусідньої кімнати кинулась до дверей сила люду, що пильно стежила за танцями. Розмова з професором математики якось сама собою обірвалась, і гурт студентів увесь посунув до зали. Математик потупцяв, але, не знаючи, що далі робити, посмикав вуса й, зітхнувши з нудьги, пристав до якогось гурту та став байдуже стежити за танцями. З зали тим часом кричали:

— Пті рон! 3

— Мсьє! Шанже во дам!

І ніби відчувши самотність професорову, як і свою власну, Дрогодза підійшов до математика й сказав:

— А здорово Кавченко одпарює!

— О, він майстер!

— Сукин син! А франтом яким розрядився!

— Можна сказати, цілить у полігон частоти!

Дрогодза гучно розреготався й витріщився своїми баранячими очима на професора, ніби щось зважуючи. Ще недавно він звик поводитися грубо й зневажливо, а теперішній студент II курсу, перевантажений громадсько-вузівськими обов'язками, з великими хвостами неуспіхів, він щоразу збивався з тону й різко переходив від грубо-фамільярного до запобігливо-благального. Він підійшов ближче й по-дружньому, навмисне знизивши голос, поспитав:

— Як вам наша вечірка сьогодні, Мефодію Гнатовичу? Професор, звузивши очиці й насмішкувато поглянувши,

відповів:

— Так собі, на три з двома мінусами. Кисленько, без перчику!

— А вам треба перчику?

— Ну, розуміється, що ж за вечірка без перцю!

Тоді Дрогодза, й собі скосившись і примруживши, в'їдливо зауважив:

— А ви б їм, Мефодію Гнатовичу, синус-косинус встругнули або осі координат запузирили. Весело було б, їй-богу!

Але математик зневажливо оглянув Дрогодзу й кинув гостро:

1 Велике копо(Фр.)

2 Панове! Міняйте дам! (Фр.)

3 Мале коло! (Фр.)

— А на одну з осей вас добре було б запузирити! Хороший, знаєте, з вас перпендикуляр вийшов би!

Дрогодза раптом зіщулився й, запобігливо замигавши очима, сказав, чухаючи потилицю:

— Чорт його знає! Понімаєте, щось і в мене заплуталось. Оця громадська нагрузка, просто ніколи жити.

— Ну, розказуйте,— ніколи! Мабуть, за дівчатами стріляєте! В кіношку запузирюєте!

— Який кіношка! Слово честі,— повірите,— й носа не показую!

— Ну от бачите! Так не можна, треба й розважитись. Молодь мусить всюди справлятись. То вже нам, старим...

— Правильно!

Тим часом із зали долітав голосний вигук:

— Мсьє! Агош! 1 Медам, о-друа! 2

Дрогодза повів головою в бік зали. Та очі йому раптом розбіглися, він повернувся до математика й рішуче сказав:

— Ходімо хоч пива вип'ємо, Мефодію Гнатовичу! Ну його к чорту. А то скучно!

— Пива можна. Це з охотою!

І вони, пробравшись крізь гурт, пішли вниз.

І вже в коридор із зали долетіло гостре й захоплене:

— Мсьє! Шанже во дам!

В буфеті купчилась сила молоді, але Дрогодза рішуче пропхався крізь гурт біля стойки, замовив пива й пляшку вина, чомусь підморгнув витріщено буфетниці й тоді повернувся. Око йому впало на один з столів, що його допіру звільняли, і він, мерщій підбігши до нього й широко ляпнувши руками, покликав математика.

З зали долітали сюди шумливий гомін і звуки кадрилі, а тут було гомінко по-діловому, стримано й буденно.

— Може, й риковки хочете? — поспитав Дрогодза, але математик рішуче захитав головою. Дрогодза розважливо й хазяйновито запропонував:

— Ну тоді вина попробуємо. Вино веселить серце чолові-ческе — сказано в Святому письмі.

— А в політграмоті як про це говориться?

— В політграмоті інше сказано, Мефодію Гнатовичу!

— А ви її добре знаєте?

1 Наліво (фр.).

2 Направо (фр.).

— Я? Політграмоту? Жартуєте! Що інше, але політграмо-ту... Ще можемо й з вами потягатись... Ну, так давайте, Мефодію Гнатовичу, за революцію, за науку, за змичку професури з студентами!

І від шуму, від біганини та вина Дрогодза швидко сп'янів і говорив голосно й патетично, насмішкувато дивлячись на професора. Обоє, ще раз чокнувшись, жваво заходились обговорювати вишівські справи.

В залі тим часом танці розпалювались. Музики, здається, самі сп'яніли від власної гри й захоплено гнали прискорено танок за танком. І від цього їхнього захоплення, здавалось, сп'яніли й танцівники — і невгамовно, й нестримно, в якійсь пожадливій, майже тваринній пристрасті кружляли в танцях.

Розпорядник Кавченко, тепер уже спітнілий, із синіми слідами на обличчі, але все ж святково-врочистий, з блиску —че-щасливим поглядом, встиг за цей час пройтись у танцях з кількома дамами, чужими й незнаними йому, потім з двома студентками, а тепер нудно й утомно витанцьовував з якоюсь випадковою дівчиною, блідою, в жовтих ластовиннях, що заздро й трохи крадькома позирала на нього. Нарешті, скориставшись із паузи, він поспішив вивести даму з кола, полегко зітхнув і оглянув уважніш густі лави люду, що обступив колом середину зали.

І зразу ж гострим джгутом ударила жага, до п'яного розпалена в танцях, і очі знову зайнялися пожадливим блиском. Він рішуче повернув до дальшого гурту і, підійшовши до одної студентки, ґречно й підкреслено врочисто вклонився й проказав:

— Дозвольте запросити вас!

Дівчина швидко й пильно зиркнула, геть зашарілась і жваво кивнула головою. Вони кілька хвилин зачекали, впіймали ритм і зразу ж встряли в коло. Дівчина напружено й пильно стежила за танком, боячись

збитися з такту, тим-то й рухи в неї виходили трохи незграбні. І від того вона червоніла, і все ж скоса й зацікавлено позирала на свого партнера, такого святочно-врочистого сьогодні, з підкресленою вродливістю, тоді як звичайно він був просто Мишко Кавченко з дев'ятого триместру і, властиво, нічим не відзначався.

Певне, його це теж десь зворушило, бо він раптом повернувся до неї, і коли вони розступились у зворотах ритму й вона тепер плавко відійшла від нього, він раптом уперше помітив широку каштанову косу, якусь незвичайно м'яку лінію, що оповивала увесь її стан, ніжне зашаріле обличчя і куточок шиї під волоссям, певне, запашний і теплий. І все це раптом ударило гарячою хвилею радості, злилося з юрбою, з гамором, з важким пахтінням, з силою розлитого, яскравого світла, що сліпучими скалками било в очі, і піднесло його на якусь дужу наелектризовану хвилю. Він раптом посміхнувся і, ще раз провівши оком по дівчині, стиха сказав:

— Слухай, Цимульку! Яка ти цікава сьогодні!

Вона, геть зашарівшись, засипала його густим синім блиском очей.

— Ну? Та не може бути!

— Справді! Побий мене Бог!

— О, як страшно!

— Ні, серйозно! Ти сьогодні якась святочна... як панянка! Дарма що в комсомолі стоїш.

— Ну що ж, під пару тобі сьогодні.

Він тільки позирнув кмітливо й нічого не відповів. Десь у танці вони знову розірвались. Вона закружляла, а він, озирнувшись, побачив, як її

саме обнімав якийсь рижий, ластовинястий, з широкою незграбною кісткою добродій, і в обіймах його вона видавалась тепер уразливо та тривожно ніжною й до гостро-болісного лоскоту в серці рідною. Тим-то, коли вона знову повернулась, йому стало притишено-тепло й радісно.

— Слухай, Цимулю! Як все-таки прекрасно буває! Справді ж?

— А буває,— стиха відповіла вона.

— їй-богу! Виходить, що не тільки наші лекції й заліки, а є ще щось цікавіше, дуже гарне? Тоді хочеться якось жити й радіти з усього. Правда ж, Цимулю?

Цимуля нічого не відповіла, тільки згідливо кивнула головою й густо зашарілась. Тим часом музика наспіх провела кілька тактів і зразу ж несподівано обірвалась, хоч пари, ще захоплені рухом танців, прокружляли кілька кіл і тільки тоді спинились, зразу ж розірвавши загальний ланцюг.

І зразу ж віддаль хтось розчинив двері на балкон, і в залу поповзло густими сивими клубками морозяне повітря. Цимуля раптом здригнулась, безпорадно озирнувшись. Тоді Кав-ченко ґречно показав рукою, сам схилившись уперед, і вони обоє пройшли до вікна в кінці зали. Обом хотілось говорити про щось зовсім нове й незвичайне, і все ж обоє вагались.

1 тому радо прилипли до вікна і на яку пору, одірвавшись від гамору зали, задивились у глибінь ночі.

Звідти, ніби крізь прозору кригу, сипнуло кількома скал-кастими ліхтарями, але далі тільки сиві силуети дахів услали ніч і спокійно блимали рясні зірки. Вони мерехтіли ледве помітним промінням, нагадуючи довгі похмурі бори, гладеньку блискучу зимову путь і радість сподіваного вогника, як ознаки житла й тепла. І, певне, це викликало

Кавченкові ще якісь інші спогади, бо він раптом повернувся й розчулено сказав:

— Слухай, Цимульку! Що б ти зараз хотіла в житті?

Вона поглянула на нього тим довгим, пронизливо-запитливим поглядом, що стелить оксамитні тіні й вивіряє найтонші почування, й задумано відповіла:

— Не знаю!

Але він хитнув енергійно головою й увесь струснув плечима, зачесав рукою чуба й, ніби рвонувшись до вікна, тихо відповів:

— Ех! Як все-таки тісно тут!

— Що тісно? — здивовано поспитала вона.

— Все. Розумієш? Наше життя, наука, оці злидні. Я не знаю, коли цьому кінець буде!

Тоді вона подивилась на нього вивірливо й застережено:

— Куди ж ти так рвешся?

— Розуміється, на волю! Перш за все — бути самостійним! Самому заробляти, мати на свої потреби засоби й жити так, як тобі хочеться.

— Тільки й усього?

— А що ж ще треба?

Вона дивилась на нього серйозно глибокою густо-рясною синявою очей, ніби не вірячи й не впізнаючи його. І нарешті гостро похитала головою й додала:

— Ні! Це все ще не те.

— А що ж тобі треба ще?

Та вона повернулась уся до нього й, скорбно поглянувши, простягла руки.

— Ну хіба ж можна отак жити? Це ж страшно! Поніма-єш? — І по тому тихше додала: — По-моєму, людина мусить мати хоч трохи учасливості й дбайливості до іншого.

Він же зневажено поглянув і, посміхнувшись, додав:

— Але до кого? Скажи мені, до кого?

І, по тому змінивши тон, зухвало поглянув на неї, ніби змірюючи її, й розпачливо додав:

— Слухай, Цимульку! А ти хіба певна за себе?

— Я? А нащо тобі?

— Я хочу знати, який з тебе товариш. Що ти за людина?

— Людина? А себе ти знаєш?

Вона раптом круто повернула, збираючись виходити. Він догнав її і, щиро сміючись, узяв під руку й пішов до середини зали. Вона ще

дивилась на нього насуплено й схвильовано, але потроху м'якшала, і вони влилися в гущу молоді, весело гомонячи.

Тим часом у залі хтось гукнув:

— Мазурка женераль!

І зразу ж, в одну мить вишикувались лави, і цей широкий, розгонистий танок порізав залу рвучкою лавою танцорів.

Цимуля тепер знову йшла в парі з Кавченком і, здавалось, була зосередкована на танкові; коли ж вони удруге розійшлися, у віддалі їй виразніш упали в вічі густі, рівні брови, що зрослися йому на переніссі, і їй видалось у цім щось без кінця їй рідне. І раптом ударила думка, що він так само, як і багато інших, з першою нагодою не вагаючись взяв би її, щоб потім зразу ж одвернутись і забути про це. І їй стало чомусь прикро.

В залі йшли ще бучні, сп'янілі танці, і сиві табунчики морозу вривались у розчинені двері й зразу ж тут танули. Хтось з-під стіни сипав конфетті. Воно зіймалось угору і, бавлячись та переливаючись у світлі електрики, розсипалось на плечі танцюристам і ріденьким снігом падало на підлогу.

І коли ця метелиця впала на очі Дрогодзі, що допіру повернувся знизу, йому пригадалась сива в місячнім світлі різдвяна снігова порохня, коли його батько, старий дячок з села Вербівки, йшов до різдвяної утрені; в хаті перед божницею горіла лампада, а він, припавши до вікна, бачив снігову метелицю, похмурі низки верб на канаві й безліч промінястих, розсипчастих вогнів у церкві. І в цю ж мить чомусь упала в око й несподівано викликала цілий потік тьмяних соків дівчина, і, власне, зразу не вона, а велика пишна каштанова коса її та придолинок шиї, що разом з косою впадав у око ніжною з пушиною плямою й болісною тривогою різав серце.

Дрогодза ближче підійшов і гостро приглянувся:

— Ат, чорт! Варочка Цимуля! Та невже вона?

Тепер стала вся вона, її струнке й по-молодому ніжно-соковите тіло, що на ньому затишними складками облямлялось блакитно-зелене вбрання, і тонкий, рішучий, але чистий профіль. Кофточка сіро-зеленого шовку, певне, була чужа, наспіх пригнана, але це ще більш тривожило гострим болісним чуттям.

Тим часом Цимуля віддано й зосередковано танцювала з Кавченком. Вони майже не розмовляли, такі обоє були захоплені танцями, і густі пушинки на її шиї горіли тепер засмаглим смоляним золотом.

І чомусь із самого споду ніби розірвалось і вдарило пінявим спогадом про похилий хлів у старої дячихи, де він змалку ховався в пилюзі разом з індиками й курми. І те ж саме затишне чуття солодощів, що й тоді, ще змалку, раптом ударило й тепер розлилось по всьому тілу.

Інколи Цимуля поверталась і тоді кидала на свого партнера теплий засмучений погляд, а сама сміялась.

І в тім сміху Дрогодза відчував давній забутий промінь весняного сонця, коли він розбивається в пахучій траві на тонкі скалки, а на долині в розірваних пасмах туману сюсюкають гусенята й пахне вербою та сніговою водою,— і чомусь його гостро вкололо й розхвилювало.

— Ет, чорт! Яка ж вона цікава!

Тепер Дрогодза впивався в неї пожадливо й схвильовано, великими, витріщено-баранячими очима, цмокаючи й шкодуючи, як він раніш цього не помічав.

Танець рвався, закручувався у піняві кола й потім розривався в розгонистий, рвачкий і жвавий біг. І коли пустилась Цимуля, коса її раптом відскочила від спини й повисла в повітрі вогняною стрічкою.

— Диви, як наша Цимулька старається!

— Здорово наші!

Вона ніби відчула ці зауваження і, розірвавши останнє коло, вискочила й кинулась у гурт студентства, що стояв у дверях. її зустріли радісними криками:

— Варочка!

— Варочка-шинкарочка!

Великими, злякано-бездонними очима, що по-жіночому вбирають і пронизують людину наскрізь, очима видющої самиці вона поглянула на товариство й, зашарівшись, рясно розсміялась. Зір їй на мить упав на Дрогодзу й мерщій зірвався, але той тепер ближче підійшов до неї й рішуче сказав:

— Цимулю! Танцюєш далі зі мною?

— А як я не хочу?

— Ну, а це що таке? Не валяй дурака!

Вона поглянула на нього стривожено й запитливо, і якийсь гострий острах пробіг їй по тілу. Але по тому, ніби пересиливши себе, вона байдуже хитнула головою й посміхнулась.

— Падеспань! — вигукнуло коротко й рішуче в залі.

І зараз же мотив цього танцю підхопили в гурті попід стінами й замугикали в ніс, пританцьовуючи ногою.

— Ну, так ідемо?

Цимуля лукаво поглянула, химерно знизала плечима, але кивнула головою й слухняно пішла вперед. На одну мить Дрогодзі упав брутально-глузливий погляд математика, що, здавалось, безцеремонно роздягав усі його думки. Дрогодза насуплено й задиркувато поглянув на нього й пустився в танок.

Інколи він зводив очі і тоді бачив пружаво-рясну лінію, засмагло-розчервоніле обличчя й тиху засоромлену посмішку.

— Наші комсомолки починають єрундою заніматься!

— Ну?

Цимуля повела тонко бровами й посміхнулась, химерно хитнувши головою.

— З безпартійною шпаною хвоста крутять, а в комосере-док приходять тільки так, для блізіру! — невдоволено вдруге кинув Дрогодза.

— Хіба вже не можна й слова сказати? Ти, здається, заводиш монастир, а сам в абати збираєшся?

— Який монастир? Що за чепуха! А чого ради наші комсомолки з міщанською сволоччю труться?

— А тебе завидки беруть?..

— А хоч би й так? То що з того?

— Яке ти маєш право? Подумаєш!

— А партдисципліна?

— Так не для цього ж.

— Значить, у тобі сидить ще глибоко міщанська натура.

— Ну то що з того?

— Значить, нада ісправиться!

Цимуля поглянула на нього лукаво й насмішкувато, а він уп'явся на неї витріщеними погрозливими очима. Та раптом він ніби зірвався, гостро повернувся і, міцно вдаривши підборами, розважливо махнув рукою й додав:

— Ех, пропадай ти, тєлєга наша! Все четирє колеса! Гуляй вовсю, Цимулю, їдять його мухи! Понімаєш?

— Чого ж так?

— Бери, брат, все от жизні! Начхать на всьо!

І він запально вдарив знову підборами, а тоді в п'янім захопленні поглянув на неї великими, осоловіло-здивованими очима. Цимуля приснула сміхом.

— Культ молодості! Діоніс там, Аполлон чи якась інша шпана! Словом, я поклоняюсь і Діонісу, й Аполлонові! По-німаєш?

— Понімаю! — уголос реготала Цимуля.

Десь обірвався танець, і вони обоє майже разом вийшли, і Дрогодза мерщій кинувся в гурт, ніби чимсь сконфужений чи згадавши за свої обов'язки розпорядника. Та швидко він повернувся й, пробігаю чи повз Цимулю, допитливо кинув густим, ніби підмоченим у пиві, голосом:

— Ти швидко йдеш додому? Цимуля хитнула головою.

— Так не тікай! Підемо разом! Добре?

Вона знову байдуже хитнула головою, а він, сконфужений, мерщій зірвався й побіг далі до гурту. І його грубий, обрив-часто-густий голос долітав звідти порваними хлипавками. А в танцювальній залі, в густих клубах диму ще плавала пара, але поволі крізь неї світло електрики померхнуло, бо в вікна виростали гостро й виразно зелені полотнища ранку, і під їх подихом танці завмерли.

Вже сходячи вниз, у коридор, вона швидше відчула, ніж помітила, й тільки по тому зиркнула й побачила, як на помості, півповерхом вище, стояв Кавченко й щось вибачливо говорив двом незнайомим дівчатам, що, здавалось, атакували його своїм уїдливим сміхом. А він перед ними розперізувався, упадав і, певне, почував себе справжнім героєм.

"Міщани! — подумала Цимуля.— Сьогодні ловлять його, знаючи, що він швидко кінчає, і, певне, обидві раді віддатись, щоб потім обплутати його своїм міцним, задухуватим побутом міщанства".

Ця думка раптом гостро кольнула її, і вона зразу ж сіпонулась і ступила кілька кроків униз. Але вже на помості між двома східцями вона спинилась і знову подивилась угору. Звідти сміялись їй лагідно й добродушно очі Кавченкові, і вона не стерпіла й привітно кивнула йому, сама зайнявшись ясним блиском синіх очей.

І по тому, сконфузившись і зашарівшись, гостро повернула й побігла вниз. Але внизу вже чекав на неї студент Афонасо-пуло, низенький на кривих ногах грек, і, посміхаючись сливово-блискучими на оливковім обличчі очима, щось весело хитав головою й жартома погрожував пальцем:

— Ай, ті, Цимулю! Ті що ж там фігури розводиш?

— Ах, це ти, Оладочку?

— Ну да, я! А ті Кавченка нащо збиваєш?

— Я? Та ти справді?

— Розказуй, розказуй! Я все бачив!

— Ах ти ж, Оладочка! Таке й вигадав!

— А знаєш що? Він парень хороший. Я тобі од душі його бажаю.

І Афонасопуло широко й щиро вдарив себе в груди.

— Ті знаєш? Я з ним два роки живу! Ну, в общем,— хороший товариш, ті понімаєш? Тільки гордий, понімаєш, і вгору пнеться. А так, в общем, поряд очний чоловік!

Цимуля дивилась на нього, ледве стримуючись від сміху, що, здавалось, ось-ось мусив рясно бризнути. І, певне, це ще більш підбивало Афонасопула.

— Нє, кромі шуток! Я серйозно кажу. їй-богу, парень душа! Ну й красивий, понімаєш! їй-богу, первий красавець у нас! А я люблю красивих мужчин, понімаєш.

Але Цимуля урвала його просторікування.

— Слухай, Оладочку, ти краще проведи мене додому. Добре?

— Согласен! Сто можна! Ідьот!

Афонасопуло, ліниво перевалюючись, подався з Цимулею до роздягальні. Вони поволі одягались і весело перемовлялись між собою, коли прискочив Дрогодза.

— Слухай, Цимулю! Ти вже тут? Ну, гаразд! Тоді йдемо! А, й Сопулько тут? А ти що тут робиш?

Афонасопуло густо почервонів й ніяково посміхнувся. Але Дрогодза мерщій ускочив до роздягальні й, схопивши одежу, хватькома заходивсь вдягатись. Він позирав на Цимулю, що стояла й весело розмовляла з Афонасопулом, і неприємно кривився. Втім, він устиг помітити дивно змінене обличчя Цимулі, в якімсь новім освітленні, як обличчя давньої святої, що доброхіть узяла на себе муки життя. Тільки два запашні серпневі яблука горіли їй на тонкім обличчі, і очі сині, бездонні, здавалось, розкрились, щоб вилити все світло, і тільки скорботна смужка тепер загострилась у тінях і ніби обрізувала трохи химерний, насмішкуватий рот. Вона на мить, може, й несвідомо, поглянула на нього і злегка посміхнулась. Дрогодза невдоволено крякнув і швидше завозився з рукавом.

Проте він догнав їх обох вже біля виходу й зразу ж широко розчинив двері і сам перший вийшов.

Надворі тихо сіяв легенький покволий сніг. У світлі ліхтаря він гуляв і бавився пухкими метеликами, а десь далі в завулках і в глибині дворів стояла справжня сіро-задумана зимова ніч, хоч зі сходу вже дхнуло далеким молодим ранком.

Всі троє йшли вулицею. З-поза будинків з північного сходу зривалось на вітер.

Афонасопуло, перевалюючись на своїх кривих ногах, повів носом й смачно сказав густим горлово-хрипким голосом:

— Весна! їй-право, весна! Я, понімаєш, чую, як вона пахне. Ой, ті!

— А ти часом не з гончаків бува, Сопулько, що так далеко чуєш?

— Ой, ті, Дрохоса! Все шутіш!

Дрогодза на його слова гучно зареготав, але Цимуля раптом повернулась до Афонасопула й заговорила тим мрійливим щирим голосом, що буває тільки між молоддю:

— А я люблю весну. Справді! У нас оце тепер починають шуміти ліси по-новому, по-весняному. Провесна! Провесна! Розумієш, Христофорику, нема нічого кращого за провесну!

Афонасопуло, певне, впіймав цей розчулений тон і, підлагоджуючись легко під нього, сказав:

— Що тут провесна! У нас так це вже настояща весна. Ой, це, понімаєш, море зриває! Такі, понімаєш, криги гонить, розбиває. А як підхопить, понімаєш, з рибалками й понесе на Ахтирі... Ой ті чорт! Ну і, знаєш, море весною — так це щось особенне. Це, понімаєш, шумить, хвиля тобі грає, піна шумує, а в степу вітер тоже, понімаєш, шумить. Ой ті, що говорить, понімаєш!

Афонасопуло справді захопився й розчулено говорив хрипко-горловим голосом. Але до нього підійшов Дрогодза і, вдаривши по плечу, сказав:

— Ти що тут напулюєш, Сопулько! Брось, брат, наливать! Давай краще закуримо!..

Афонасопуло угнувся й, вивернувшись скоса, зневажливо поглянув на Дрогодзу.

— Сопулько! Не бузі! Чуєш? — закричав Дрогодза.— Диви, як розходився, куркулячий шматок.

— А ти чого лаєшся?

— А ти хіба не куркуль? Ти ж куркуляка, чорти б тебе забрали. Я не знаю, як ти ще держишся в нас. По-моєму, таке буржуазне сміття мітлою треба виганяти.

Але, певне, ці слова не дуже подобались Афонасопулові, бо він раптом на розі одної вулиці, вже майже на околиці міста, заходився прощатись. Він особливо сердечно й ґречно стиснув руку Цимулі, а прощаючись з Дрогодзою, хрипко й лукаво засміявся.

— Куркульня овеча! — навздогін йому крикнув Дрогодза, але Афонасопуло помахав рукою й додав:

— Ой ті, комісар!

Та втім, він зразу ж повернувся й спокійно пішов далі у глиб нічної темряви.

— Сволоч! Куркульня! Підлабузнюється, піндос солоний! Не люблю його,— сказав Дрогодза, коли вже Афонасопуло не стало видно.

— А чому? — наївно поспитала Цимуля.

— Підлабузнюється, сволоч,— стипендію хоче дістати!

— Ти! Ти всіх ненавидиш! Хотіла б я знати, кого ти любиш? — з досадою зауважила Цимуля.

— А наприклад, тебе?

— Ой! Аж страшно стало! Ти, може, справді задумав закохатись?

— А якби й так?..

— То це б світопредставленіє стало...— рясно засміялась Цимуля.

— А от я візьму й закохаюсь. Що ти робитимеш?

Та Цимуля з того тільки рясніш заходилась сміхом. І Дрогодза мерщій перемінив розмову й серйозно поспитав:

— Послухай! А де ж ти живеш?

— О, я далеко живу! В самий кінець міста.

— В кінець міста! Та не може бути! Так чого ж я тоді пішов?

Цимуля ж заливалась сміхом. Дрогодза йшов побіч неї й навмисно простакувато-підкреслено чухав потилицю:

— Ну, чи не пентюх я гречаний? Чого я сюди потьопався?

Вони заходили справді в кінець міста, повернули в придолинок і вибрались звідти по другий бік пригорка, де йшли тільки обірвані вулиці з ріденько розташованими будинками. Подекуди визирали обламки шпилів, чорні пащі баюр, і Дрогодза несміливо озирався й говорив:

— Чорт його знає! Як же тепер повертатимусь додому? На горі, як вони вийшли, здаля сіпонуло холодним вітром,

якісь голі кущі понад дорогою зашуміли самітно й безпомічно. Було порожньо й мертво.

На схід невиразно визначалась сіра пелена простору і Далека, ледве помітна в небі смуга задимлених лісів.

По обидва боки серед садів витикались самітні будинки. Дерева понад парканами з широкими розрослими коронами, тепер пухкими від снігу, стояли велично в урочисто-ясній задумі. Навкруги було тихо, сонно й радісно.

Цимуля раптом зірвалась і, густо застукавши об мерзлі дошки, побігла вперед. Добігши до першого ж будинку, вона схопила ручку дзвінка й заходилась люто шарпати.

Дрогодза нарешті доплівся і, поглянувши на будинок, занепокоєно поспитав:

— О, це вже тут! Постой, а що ж я тепер робитиму?

— А що? — прискаючи сміхом, обізвалась Цимуля.

— Ні, їй-богу! Як же я звідси піду?

— Та так і підеш, як сюди йшов!

— Ні, як хоч, Цимулько, а я звідси не піду!

Тоді вона знову голосно розреготалась, уся рвучись і майже навпіл перехиляючись від сміху. В коридорі нарешті хтось важко загрюкав

чобітьми і, поспитавши, підійшов та заходився відчиняти двері. Цимуля повернулась до Дрогодзи й, погрозивши йому пальцем, кинула пошепки з властивою її місцевості вимовою:

— Ціц! Поцекай тут!

А сама мерщій ускочила в двері.

Дрогодза невдоволено знизав плечима й заходився ходити по дорозі. Його почав пробирати передранковий холод. Він тремтів, хукав у руки й сердито плювався, не знаючи, що далі робити.

В коридорі знову почулися кроки, і Дрогодза неохоче й ніяково підійшов до дверей.

— Іди швидше! Перебудеш до ранку!

І Цимуля знову приснула сміхом, але той сміх у цю мить видався особливо дружнім і сердечним.

На комоді блимала пузата гасова лампа, з глибини люстра над комодом визирали бірюзові просвіти, в хаті було приголомшено тихо й чуйно. І це зразу помітив Дрогодза й заходив боязко й нерішуче, прислухаючись, як зрадливо скриплять половиці. Він безпомічно озирнувся по кімнаті, поклав на вазу з фікусом кепі й нерішуче спинився.

До хати вскочила Цимуля й тихо поспитала:

— Може, хочеш їсти?

— Ні, не хочу!

— А може, будеш? В мене є булка й молоко! Хочеш? Тоді він якось розпачливо й досадно махнув рукою й

сказав:

— Ет, давай!

І справді йому подобалася ця таємнича вечеря в цій зрадливо-чуйній тиші, коли ця зовсім чужа й мало знана дівчина так дбайливо запрошує й через те здається без міри близькою.

По вечері Цимуля швидко прибрала все зі столу й рішуче сказала:

— Ну, а тепер бай-бай! Буде! Он там ляжеш на канапі! Щастя твое, що нема товаришки!

— То це я буду за товаришку? Йолкі зелениє!

Дрогодза почухав потилицю й захитав головою, але Цимуля густо й рішуче прошепотіла:

— Гаси мерщій лампу й лягай! Чого стоїш?

Це Дрогодзі подобалось. Він посміхнувся, чмихнув на лампу й став роздягатись.

Під ним важко зарипіла канапа, але він натяг на себе якусь стареньку ковдру й приємно зітхнув.

— Хто ж тут з тобою живе?

— Товаришка одна, вона медичка!

— Де ж вона тепер?

— Поїхала додому. Та, мабуть, і не повернеться. Ми з нею разом працювали на заводі.

— Хіба ти була на заводі, Цимульку?

— Аякже, була, ще й як працювала! — жваво сказала Цимуля.— Цілих два роки працювала.

— Де ж ти саме працювала?

— А на порцеляновім.

— Здорово! А я думав, що ти тільки в анкеті.

— Ну, в анкеті! Навсправжнісінькою була робітницею. Страшно любила, розумієш, розписувати чашки... Цілу добу сиділа б.

— Оце називається пролетаріат...

— А ти думав, як же!..

— Ну, ти зовсім молодчага, Цимулько! їй-богу!

— Ну, а як же!..

— Ну, дивись, вона ще й хвалить сама себе! Мені це подобається!

— А чому ні? Хіба я не заробила?

— А скажи, Цимульку, тепер тебе не тягне на завод?

— А що ж! Як коли, то й здорово потягне. Так би знялась і пішла!.. Я навіть літом збиралась махнути.

— Ну, то й що?

— Та не знаю! Мабуть, поїду на батьківщину. Знаєш, у нас там літом дуже гарно. Люди, правда, живуть бідно, але в лісі... Так і не виходила б звідти. Що тої ягоди... грибів... квіток. А купатись у лісових озерах, як дно чисте, піщане, а вода синя-синя... немов у казці...

Цимуля збентежено урвала й глибоко зітхнула.

— В тебе хто-небудь з батьків є? — важко поспитав Дрогодза.

— Ні, нема нікого. Я сирота.

Вона коротко сказала й затихла, ніби до чогось прислухаючись. Дрогодза поворухнувся і, зарипівши пружинами канапи, глухо обізвався:

— А я, знаєш, Цимулю, не люблю тепер природи. Якось не відчуваю її.

— Чому ж так?

— Не знаю... мені все якось холодно і важко на душі...

— Чого ж так?

— Це, певне, з революції так...

— Ну, таке!..

— Так, я в цім майже певний.

— Що ж ти тоді любиш?

Але Дрогодза раптом змінив тон і задиркувато додав:

— А тобі хіба треба знати, що я люблю?

— Ну, а то що? Звичайно, цікаво знати. Цимуля тихо зітхнула й лукаво прислухалась.

Але Дрогодза рвучко повернувся, зіскочив з канапи і, підійшовши навшпиньках до Цимулі, нахилився й важко засопів:

— Цимулю! Цимулечко!

— О, що тобі!

— Холодно, понімаєш! Цимулечко!

— Отакої! Так що ж я винна?

— Та пусти хоч трохи погрітись!

— Ну, дивись ти! Та що я тобі?

Вона дивилась на нього образливо й глузливо. А він стояв похилено й безпорадно.

— Знаєш, Цимульку, ти дуже гарна дівчина!

— Ну, то й що з того?

— Я ніколи не знав, що ти така гарна!

— Ну, та що тобі?

Вона висунула з-під ковдри голу руку і, заклавши її за голову, прислухалась.

Та він у ту пору раптом упав, упився хижо губами в руку і пристрасно зашепотів.

Вона рвучко посунулась, звелась, і поглянула без міри тужно, й злякано застогнала. А він, нестямний, кусав і пестив її.

І раптом зашепотів густим нестримним потоком. Вона болісно й безпомічно усміхнулась і, погрозивши пальчиком, лукаво прошепотіла:

— Циц, Климку!

Він зрадливо підморгнув і, піднявши ковдру, упав поруч неї.

Коли Цимуля прокинулась, крізь віконниці синіми смужками бив уже ранок. Вона мерщій зіскочила з ліжка і, як звичайно, кинулась до віконниць і, відчинивши їх, задивилась.

Був сивий, молодий, причервонений ранок. На деревах весело співало птаство, метушливо стрибаючи на галузках. Густо й рясно осипався іній, і крізь голі галузки посиніле, змолодніле небо усміхалось, і непереможно пахло весною.

І ще таячи цю ранкову посмішку, вона повернулась і раптом застигла, побачивши густі волохаті груди, рівне, якесь буденно-нудне хропіння і ніс, тепер ніби напухлий знизу... І в ту ж мить вона відчула зело весни в себе на батьківщині, в лісі, і її гостро різонуло, що сьогодні вже вона зовсім не та, що це дівоцтво — як тиха лісова квітка — неповторний момент, і його вже ніколи-ніколи не взнаєш удруге, як і цього пухнато-веселого передвесняного ранку...

І вона глибоко, ніби вжалено застогнала.

На її ліжку зарипів Дрогодза і по тому підвів заспані, руді очі. Та вона з тим же болісним смутком тихо простогнала:

— Ціц, Климку! Це я так!

А він густо кашлянув, скоса поглянув на неї, солодко посміхнувся, і та посмішка замріяно застигла на обличчі.

Промінь сонця вдарив у вікно, і чомусь від нього нагадалось йому давнє-давнє дитинство. Тоді навесні, як гусята, допіру вигнані на пашу, скубуть куцу холодну травицю й сюсюкають, а надворі пахне червоним промінням і вербою,— тоді його мати, висока й худа жінка, в кофті й спідниці, що теліпались на ній, як на жердці, тоді вона ходила по господарству й так само зосередковано й заклопотано стогнала.

Вона садовила індичок на яйця, виводила на пашу пташенят; десь у комірчині лічила крашанки, віддавлювала сир, розмішувала в макітрі опару з хмелю, вчиняючи на булку або проскурки, і завжди потихеньку смоктала бичка з махорки.

Коли ж їй випадало розжитись на "льогкий", тоді діставала вона звідкись табакерку, чорну, блискучу, з якоюсь панною в рожевім убранні, що безсоромно й високо заголила собі ноги. Та байдужа до панни й табакерки, "матушка" довго крутила цигарку й запаливши — п'яно, заплющивши очі, смоктала її. Так! То були щасливі, неповоротні золоті часи дитинства, весни, молодої трави, що повитикалась, пахучих бруньок верби й ранкового проміння!

Але як їх зневажали! Як їх зневажали! Гладка куркульня напувала батька і тоді глузувала, а то й місила своїми важкими чобітьми. Кілька років їх виганяли з хати, обдурювали на "доході", на рузі !, на всьому. А раз восени довелось їм десь тулитись у заможного господаря, бо їхню

"обчеську" хату відведено під холодну. Так, так! Скільки було тих образ, грубих, жорстоких, зневажливо-брутальних! Хіба їх можна забути?

І він не забув. І коли настала революція, він один з перших вирвався з війська, наскочив на село й помстився. Пізніш він став страховищем на всю околицю, й, коли проходив вулицею, від нього злякано ховались за тинами. Так, він став героєм страшної, криваво-вогняної легенди. Серце до вінець напилось цієї п'яної помсти й на яку пору заспокоїлось і вгамувалось.

По лиці йому пробігла сласна й хижа посмішка, але він мерщій зігнав її, потер рукою чоло й зіскочив на підлогу.

Він озирнувся здивовано по кімнаті й, спинившись на дівчині, раптом застиг і поволі розплився у важку посмішку.

— Слухай, Цимульку! Як це сталось?

— Що саме? — тривожно поспитала та й звела брови.

— Значить, ми з тобою побрались? Да? От здорово! їй-богу! Ніколи б і не повірив!

Обличчя Цимульки раптом потьмарилось й пройнялося глибоким смутком.

— Це значить, можна й речі переносити сьогодні? От здорово! їй-богу, не сподівався!

Цимуля поглянула на нього запитливо, повними сліз очима.

— Чого ти не сподівався?

— Та що так швидко все станеться.

— Ах, ти це?

Цимуля невдоволено одійшла й болісно простогнала. А він повернувся до неї й розважно й задоволено поспитав:

— Слухай! Може, ми сьогодні й запишемось?

— Ах, ти з цим! Я думаю, що можна ще й почекати.

— Ну, я нічого. Я тільки боявся, щоб тобі не було незручно.

— А мені що? Краще придивитись один до одного.

— Ну, я нічого не маю й проти цього.

Він підійшов до стільця, натяг штани й, поправляючи помочі, задивився на порцелянові цяцьки, розставлені на комоді. Йому впала в очі одна дуже мизикувата фігурка, що скидалась на давнього Лаокоона, і він узявся уважно роздивлятись її.

— Кому це потрібно? — зневажливо поспитав він.

1 Р у г а — церковна земля.

— Як кому? А хіба тільки тим і обходяться, що потрібно? — здивовано сказала вона.

— Такі цяцьки колись у монастирях вироблялись.

— Ну то що ж? А тепер робітниці на фабриках роблять.

— На фабриці... А хіба фабрика що таке? Це той самісінький монастир, тільки іконостас замінили машиною. А так само моляться.

— Ну, то нехай собі й моляться,— невдоволено обізвалась Цимуля.

— Що значить моляться? Значить, нехай собі стукає лобом об стовпа й байдуже!

— Ну, а тобі що до того? Нехай робить людина, що їй хочеться!

— Як то так — що хочеться? Значить, ми бились, кров проливали для того, щоб десь там якісь ідіоти стукались об стінку, шукаючи в закутку якогось Бога? Чепуха! Копійки не варто. Ти понімаєш?

Вона поглянула на нього тепер скісно, непевно й вивіряючи. І раптом він став перед нею важкий, здерев'янілий, ніби ввесь побравшись, як утопленик, зеленою тванню й ряскою, і очі вирячені так само, як у втопленика. І вона жахливо, до холоду в пальцях ніг і в глибині серця, здригнулась; а втім, угОлос зауважила:

— Який ти лютий! Хай тобі абищо!

— Ну що ж, що лютий! Лютий буду, доки не виведеться вся сволоч у нас!

Вона криво посміхнулась і тихо застогнала. І ніби той стогін засмутив Дрогодзу. Він раптом затих і став швидко одягатись.

По тому обоє сіли снідати. Якась миловида жінка зацікавлено заглянула в хату, але зразу ж і заховалась.

А в вікна били густі, білі, позолочені полотна з глибокою тепло-блакитною крайкою.

Про весну звичайно оповіщують густі запашні тумани, що їх приносить вітер з півдня й м'яко обпарює ними голі, набубнявілі віти дерев. Тоді йдуть невгамовні співи, напоєні цвітом ліщини, верболозу й сон-трави. Вони неспокійно б'ють об вікна, проходять у розщілини й дратують міцним п'яним духом вина.

І Цимуля пожадливо вбирає їх собі й важко-схвильовано дихає. Вона знає, що на озері, над синіми холодними його брижами розпласталась повітряно-ніжна верба з ледве помітною шовковою мережкою й тихо розчісує водяні хвильки.

Вона знає, що з берези капає молода, холодно-прозора, невинна, солодко-запашна кров. І ще — пахощі ліщини й торішнього листу хмарами гуляють у лісі... Це вінок плететься на молодість та дівоцтво!

Вона цілком поринає в свої спогади й тільки подеколи вчуває, як у вухах шумить кров.

Густий хрипкий кашель під ковдрою сполохує її задуму, і вона кидається геть у коридор. І по тому, як він устає і довго одхаркується над мискою, вмиваючись, вона наспіх ставить сніданок і знову вибігає в коридор.

Він ще прискає в воду, харкаючи й булькаючи.

І коли вже відходить і починає витиратись, Цимуля вбігає з коридору й запитує:

— Тобі кави чи молока?

— А хіба що?

— Та я ж не знаю, що тобі давати.

— Що хочеш, аби швидше — мені треба поспішати... А ти тут квокчеш, як квочка...

— Чого ти бурчиш?

— А того, що я боюсь, що ти почнеш розводити всяку чепуху, міщанство. А сама роздобрієш, як мегера, одягнеш капота й квоктатимеш індичкою.

— Ціц, Климку! Що ти говориш?

— Я не хочу, щоб у мене була якась квочка! Я не брався з квочкою жити...

— Що ж тобі треба, Климку?

— Щоб ти була мені товаришкою, в усьому рівною. Розумієш?

Але руки Цимулі мимоволі починають плутати рушника над ліжком. Очі їй кліпають і запливають слізьми.

— Я не знаю. Що ти хочеш від мене? Ти ж сам цього просив!

— Просив!.. Просив!..

Він починає сердито великими ковтнями пити каву насуплено й грізно. Цимуля поволі одягається й, не сідаючи до столу, бере книжки й зошити та йде до технікуму. По дорозі вона з болем і гострою образою пригадує, що це не перша вже сварка. І кожного разу Цимуля не знала, з чого зривалась суперечка і в чому вона сама повинна, і рясні сльози колюче лоскотали в горлі й напливали великими горошинами.

Дрогодза, як звичайно, приходив пізніше. На перших лекціях його зовсім не було в авдиторіях. Потім він ішов з текою під рукою до лекторської, звідти до ректора, далі з насупленоврочистим виглядом підходив до студентів і поважно, тоном суворого начальника починав говорити.

Він інколи пробігав очима й спинявся холодно й байдуже на Цимулі, але так, ніби зовсім не помічав її. Цимуля починала неспокійно кліпати очима й невдоволено одвертатись. Та біль образи якось швидко проходив, але вона ще довго лишалася в тім розм'якшено-мрійливім настрої, коли хочеться десь самій серед гурту заховатись в затишний куток і мріяти й тішити себе теплом та рясними спогадами.

їй пригадується в лісі... Трохи пізніш береза й верба ніжним шовком розпустились би оце й зазирали б похило в озеро. Вода в озерах підстелена небом, але чиста й смачна до солодкого болю. Тоді ж сідає на розкоряку іви лісовик і починає по-старечому повільно збирати воду коряками й гнати її на ліси. І від того весняного пахтіння в лісі, що тепер раптом насунуло їй густою хмарою, серце їй солодко німіє й по тому розливається густим опарним потоком по тілу. Вона заплющує очі й застигає. Але в цю пору хтось лукаво кидає над самим вухом:

— На добраніч!

Вона розплющує очі й незрозуміло дивиться.

— Ми вам пошкодили?

Перед нею стоїть математик і смикає свої конопляні вуса.

— Не висипаєтесь? Сердешна людина! Отак багато праці! Гучний регіт в авдиторії глушить дальші слова математика.

А Цимуля дивиться й, протираючи очі, густо червоніє. Втім, ця дрібна подія в нудоті академічного життя за півгодини вже забувається, і вона знову на дальшій лекції з аграрної економії, ніби ще більш упірнувши в себе, починає міцно й солодко мріяти... Інколи їй приходить якась невиразна думка, і вона нагадує собі, що це, певне, весна наганяє їй такий сон, але й ця думка одлітає, і вона знову впурнає, ніби цілячи крізь соломинку золоте сонячне вино...

І раптом щось зривається й підпливає вгору до серця. І тоді хвиля нуду заливає всю її зсередини.

Вона ще який час напружено прислухається. Так, справді та гостра хвиля нуду підпливає їй до горла — і тоді всю її обдає гарячою парою. А навкруги неї все — і математик з конопляними вусами, і студенти на лавках — починають танцювати й мутніти, розрізуючись у сльозах.

До Дрогодзи вона зовсім не підходить, але той на великій перерві зазирає до її авдиторії й ніби ненароком кидає їй байдуже й холодно:

— Сьогодні я не обідатиму дома.

Вона спокійно хитає головою й мовчки одвертається од нього. Втім, коли він трохи відходить, вона знову обертається й запитливо стежить за ним. Очі їй тепер великі, прозоро-сині, заволочені лісовою млою, ніби все наскрізь проймають і всмоктують у себе, як у безодню. Вони бачать Дрогодзу вперше, як якусь дивну потвору, щось з далекого давна знане, але тепер тільки невиразно пригадуване...

Весну вона виразно й січно відчула сьогодні тільки вперше і тільки з того, що — допіру вийшла з дому — у ніздрі вдарило розпареним у росі й сонці молодим зелом, по дорозі червоніло в молодих спичках сонце, із саду поміж сірого торішнього листу покрученими баранцями витикався бур'ян, і січно, невгамовно, ніби дражнячи, хтось лузав у повітрі співи.

Та замість того щоб утишити й злагодити, це ще гостріш уразило, і весняний ранок потьмарився і відійшов геть далеко, ніби десь за жовті скляні двері.

Цього ранку, як звичайно, вона йшла до технікуму, але на розі одної вулиці несподівано спинилась, замислилась, повагалась і по тому повернула зовсім в інший бік.

У поліклініці по довгім чеканні вона, схвильована й збентежена, зайшла до амбулаторії й зразу ж оступилась.

На неї дивились веселі гостро-насмішкуваті очі, а обличчя, все посипане сивиною, здавалось, зосередковано вдивлялось У неї.

— На що скаржитесь?

Вона ледве промурмотіла й злякалась. І по тому, як він звелів, почала нашвидку роздягатись, відчуваючи десь у глибині тьмяний сором і протест. Холодні й жорстокі пальці спокійно й байдуже полізли по животу, якось колько надавили, постукали, і ті ж самі веселі насмішкуваті очі гостро, як голодні миші, задряпали її, а сивувате обличчя глузливо промурмотіло:

— Ну-с! Є!

Лікар ще раз уважно й гостро оглянув її, ніби бажаючи упевнитись, і по тому поспитав:

— Ви що ж, давно замужем? Вона ледве прошепотіла:

— Ах, усього два місяці.

— Ну що ж, маєте собі забавку. Певне, вже тижнів з шість.

Вона густо почервоніла й закліпала віями.

— Але можна й аборт зробити, коли хочете. Правда — шкода! Перші діти — звичайно здоровий народ! Але тепер це просто робиться.

Все ж вона нічого не могла сказати і тільки покірно дивилась великими довірливо-зляканими очима, забувши навіть одягтись. Він ще раз вивірливо й поблажливо поглянув і додав:

— Але з цим можна й почекати. Час ще терпить.

І по тому повернувся від неї й кинув у глиб кімнати:

— Кличте! Хто там далі?

І тільки тоді Цимуля помітила, що вона ще й досі стоїть роздягнена, а на неї з кутка дивиться високий, увесь у білім, а сам чорний, з густою бородою чоловік і мовби посміхається,— і, схаменувшись, заходилась зразу ж одягатись.

До лікаря підступила якась літня жінка, коли Цимуля, тепер цілком забута, прожогом вискочила з амбулаторії. Вона йшла, вся пошарпана й покошлана всередині, з гарячим болем, що залив їй мозок, і зовсім байдужа до всього. І тільки пройшовши кілька кварталів, вона уважніш поглянула на вулицю,— на брукові застигли омертвіло жовті промені сонця, довгі тіні густо врізувались у пішоходи. Очевидно, було вже зовсім пізно.

Втім, вона йшла все далі й далі, зовсім не думаючи, куди, власне, й чого ради вона йде.

І тільки коли вдарило їй свіжим заспокійливим духом молодого зела, вона мимоволі підвела зір свій й здивовано спинилась: перед нею вросли важкі присадкуваті стовбури Пролетарського саду. По прикорнях густо

яскравилась і вилискувала на сонці молода трава. Десь із-за шпиля донесло гострим пахтінням води, і Цимуля, не вагаючись, мерщій повернула до саду й пішла нагору.

Все ще збентежена, вона йшла швидко, не почуваючи втоми. Так само вибравшись нагору, вона пробігла повз поручні над кручею, де поприлипали поодинокі постаті людей, задивившись на ріку. Трохи далі їй ударило в вічі рудаво-синьою смугою річки, на містку гостріш обвіяло подувами знизу. Втім, вона ще йшла розпалена й невгамована. Та вже за містком вона помітила стару покривлену лавку й, пустившись до неї, сливе впала й, глибоко зітхнувши, втомлено похилила голову до стовбура. Вона не мала ніяких ні думок, ні намірів, і тільки одне жагуче бажання — десь розтанути в струмких подувах річки, щоб забути в них всю глибінь розпачу й безпорадності.

її потривожили глухими далекими звуками, що доходили сюди дражливим розперезано-щасливим сміхом. Проте ці звуки видались їй знайомими, і коли вона розплющила очі, на неї просто йшла Клава Коломійцева й широко хилиталась від захопленого, безжурного сміху. Попри ній флегматично перевалювався на кривих ногах Афонасопуло й захоплено доїдав вафлю.

Клава йшла просто на Цимулю, але, певне, ще не бачила її, бо весь час дивилась на Афонасопула, дражнила й рясно сміялась з нього. Той тільки знехотя відмахувався. Вже близько лавки Клава вирівнялась, поглянула вперед і, розвівши руками, радісно закричала:

— Варюся! Як ти? Оце заліки такі в тебе?

Цимуля дивилась на неї важко й зосередковано. Тоді Клава підійшла ближче й збентежено приглянулась:

— Що з тобою, Варюсю? Ти на себе не схожа. Цимуля дивилась на неї так само одверто й слухняно,

тільки скам'яніло.

— Що в тебе, з Дрогодзою щось вийшло? Цимуля рішуче захитала головою.

— Тоді, може, з заліками?

— Ні, ні,— прошепотіла Цимуля і заперечила головою, але очі раптом рясно запливли сльозами.

— Ну, тоді що ж з тобою, Варюсю? Що ж ти мовчиш? — з розпукою скрикнула Клава.

— Нічого! В мене просто страшно голова заболіла,— важко проказала Цимуля.

— Ну, дивись ти! Так чого ж ти тут сидиш? Ходімо краще з нами!

Клава мерщій взяла під руку Цимулю й завзято потягла вперед. Ззаду йшов Афонасопуло, розгублений і безпомічний. Все ж потихеньку він доїдав вафлю, яку шкода було покинути. Та вправившись з нею й крадькома витершись, Афонасопуло догнав дівчат. Він тепер легко встряв у компанію, і між ними почалась жвава жартівна розмова.

Так вони вийшли на вулицю й, підчепивши Афонасопула під руку, пішли далі. Афонасопуло опирався своїми кривими ногами.

— Дозвольте! Я ще не обідав! Понімаєш! Я не можу не обідати.

— Буржуазні звички.

І обидві, регочу чи, поволокли його далі.

По дорозі вони купили халви й пішли знову понад Дніпром. Сівши на однім з виступів, вони який час сиділи й мовчки дивились на річку. Там бураво-синіми смугами мружилась, брижилась вода, забруньковані кущі обшмаганими віниками зазирали в плеса, а далі за водами синя мла кутала густі похмурі стіни лісів. Тільки на захід розірвалися хмари, пописались у криваві патьоки й урізались гострими клинами в розлите сонце. Тоді на річці загорілось золоте озеро. Краї його набубнявіли криваво й заколивались густо й неспокійно. Згори йшов перший пароплав і по-молодому жваво та весело обзивався голим берегам.

— А що ж ми будемо робити, Варочко? Нам же іспити з економії.

Але Цимуля нахиляється й з пристрастю кидає:

— К чортам собачим!

І всі заливаються сміхом. А проте згодом беруться за читання, хоч сільськогосподарська економія чомусь не йде в голову.

— Нє, жарти жартами. Але сьогодні треба п'ятдесят сторінок скінчити.

— А ті знаєш, я тобі посовітую хорошее средство. Візьми книжку і поклади під подушку.

— Ну то й що? — наступаючи, допитується Клава.

— Вона сама вивчиться,— одповідає Афонасопуло й, нахилившись, мерщій тікає, бо дві палітурки зашумили в повітрі просто в нього. Він жартома закричав і погнався за дівчатами.

Вони вибігли на тротуар, але там на очах стриманої людності й самі стишились.

— Я все-таки пропоную піти до мене й сісти за навчання,— заявляє Клава.

Пропозиція легко й безжурно приймається. Але по дорозі компанія натрапляє на кіно, спиняється й починає розглядати розмальовані плакати. Потім Цимуля пропонує йти в кіно. Клава ще якийсь час вагається й сперечається. Але Афонасопуло безнадійно й розпачливо махає рукою і заходить перший, цим самим вирішуючи остаточно справу.

В кіно йде якась драма, і всі вони уважно стежать за найгострішими трюками, але в перервах одне одного сіпають і стиха регочуться. Коли виходять із кіно, певне, вже пізно, бо на пішоходах люду стає далеко менше. Вони тепер ідуть розірваною групою. Клава згадує, що в неї зосталась ще куплена на обід халва, і всі пожадливо накидаються на неї.

Біля трамвайного парку вони спиняються. Стрілка на сірому годиннику показує пів на дванадцяту.

— Братця! А як же я піду додому? — збентежено каже Цимуля.

— Ходімо до мене, їй-богу!

— Ні, ні! Я не хочу.

— Таке! А чому?

— Я боюсь, що Дрогодза роздрогодзиться!

Вона сама й обоє її приятелі сміються. Вагоновода, що допіру зліз із трамвая, зацікавлено дивиться на них й співчутливо посміхається. Тоді Афонасопула раптом охоплює якась безклопотна відважність, і він,

знявши кепі, широко махає нею й повним від допливу особливого захоплення голосом викрикує до Коломійцевої:

— А ті знаєш? Х-годімо проводимо! Х-гароший вечір! Клава, вся ніби вражена, зламано нахиляється, ловить руку

Цимулі й стогінливо сміється:

— Ой, твій Дрогодза! А коли ж наші іспити?

Але Цимуля рішуче тягне її за собою. Афонасопуло йде попереду, безжурно й зосереджено насвистуючи якогось мо-тива. Коли-не-коли він спиняється, вдивляється в далечінь, потім іде далі. А його висвисти стають зворушені й теплі.

Небо тепер густо-темне, бузовим крапчасте, а тому й тепле. І в цій січній гущі зорі визирають пухнатими, надуто-паву-ковими лапами, полохливо й засмучено. А з-за Дніпра великими темними плямами хтось дихає густою запашною прохолодою весняної ночі.

І ця урочистість ночі та тиша, що ніби сама до себе прислухалась, десь непомітно обволікла дівчат. І вони йшли тепер боязко й нащулено, схвильовано й зосередковано в собі.

— Чого ти така сьогодні, Варюсю?

— Не знаю, Клаво. Мені просто страшно! Ти розумієш? Просто страшно, й від того боляче.

— Ну, диви! Чого ж тобі так страшно?

— Не знаю! Просто ми всі страшенно самітні. Ти розумієш — коли найближчі люди загризли б один одного... На кого ж тоді можна опертися?

— Ну, дурниці які, Варюсю! Це тобі так приверзлось.

— Чого ж приверзлось, коли це справжнісінький факт?

— Який там факт! Це, мабуть, припікає тобі твій Дрогодза!

— Ну, Дрогодза Дрогодзою, але й без нього гірко.

— Кинь ти його к лихій годині! Він якийсь у тебе неоковирний.

Обоє вони при цих словах засміялись, але зразу ж і стихли, уражено й зосереджено прислухаючись до нічної тиші.

На горі близько від приміщення Цимулі всі спинилися і задивилися у нічну далечінь на сході. Там ^ освітленні вогнів вигравала пожмакованими шматками бинда річки, а знизу пахло по-молодому солодким корінням зела. Цимуля схаменулась і заходилась тікати.

— Варюсю?—розчулено обізвалась Коломійцева.— Ти вже йдеш?

— Я вже йду! — глухо промовила та й мерщій заховалась у м'яких киреях темряви.

У двері Цимуля постукалась нерішуче й боязко, але їй довго не виходили відчиняти. Коли ж хтось пізніш відчинив і вона крадькома зайшла до себе, Дрогодза сидів за столом і похнюпившись уп'явся в книжку. Втім, він зразу ж підвів насуплене обличчя й невдоволено поспитав:

— Де ти була?

— Та це ми з товаришками пройшлися прогулятись.

— Оце до півночі?

— Сьогодні, розумієш, чудесна ніч. Це вже справжня весна заходить, — сказала вона мерщій.

Але він зневажливо оглянув її й густо промурмотів:

— Да? Значить, уже весна? Може, й соловеєчки тьохкають?

Вона поглянула на нього великими сполоханими очима й тихо поспитала:

— Ну то що?

— Нічого! Вам би треба було пізніше повернутись.

— Як пізніш?

— Ну так, приміром, на шосту годину ранку. Це було б стильно й дуже личило б вам.

Але вона раптом гостро повернулась до нього й гнівно, з притиском сказала:

— Слухай, ти! Мовчи мені! Чуєш?

— Що значить мовчи? Ще я мушу й мовчати? Що ти десь там бродиш, волочишся з тим кривоногим греком? Ви всі такі,— за копійку вас узяти можна!

— Мовчи, кажу тобі, чуєш?

Дрогодза устав і поглянув на неї витріщеними, тепер страшними очима:

— Що за дурниці — мовчи? Що ти розбещилась і волочишся десь з усякою шпаною?! Як я можу мовчати? Завтра ж я поставлю питання на комсомольських зборах про твою поведінку!

Тоді вона, насторчившись, як квочка, підскочила до нього й закричала:

— А я тобі кажу, мовчи! Чуєш ти чи ні, одоробало!

Дрогодза вмить спалахнув, увесь налився кров'ю — і, зціпивши кулаки, подався вперед. Але Цимуля гостро повернулась і, впавши на ліжко, розридалась. Дрогодза безпомічно потоптався по хаті, потім крякнув, якось розпачливо махнув рукою й сів до столу читати. До нього долітали глухі ридання, і він мимоволі прислухався.

Вже далеко пізніше вона підвелась і втомно, ніби не впізнаючи, оглянула кімнату. Дрогодза, зібгнувшись на канапі, тепер смачно хропів. Вона задумано спинилась на нім очима, і їй на мить пробігла та давня думка, що завжди так прикро мучила її,— де й коли вона знала цю людину? Проте вона зігнала ту думку й глухо простогнала. Все ж у потилиці важко давило якесь почування, і вона, щоб позбавитись його, енергійно струснула головою. Коси самі собою зсунулись, і вона механічно заходилась заплітати їх. І потім, забувши про все, припала головою до стіни, простягти руки, ніби з покликом, кинутим у нічну темряву, і так заніміла — зосе-редкована на однім важкім почуванні,— що різало їй до болю,— безпорадної самотності й байдужості...

Першими сповістили про ранок горобці, що цілим виводком жваво й голосно зацвірінькали. Але сьогодні їхнє цвірінькання особливо січним

видалось, бо ранок прийшов похмурий, з густими розволоченими хмарами, що насуплено наполягли на землю.

Тоді Цимуля встала й заходилась поратись.

Дрогодза, як і звичайно, прокинувся нерано, грізно й запитливо оглянувся, протер очі, знехотя встав і, підійшовши до Цимулі, мовчки й похмуро спинився.

— Слухай, що я тобі хотіла сказати, Климку...

Вона простяглась до нього руками, але він поглянув витріщено й люто, і вона зразу ж опустила їх.

— Слухай, Климку! В нас буде дитинка!

Вона похилилась до нього, тягнучись притулитись. Він мимоволі відступив і злякано й густо поспитав:

— Яка дитина?

— Ну, дурненький!

Вона дивилась на нього запитливо й благально. На його обличчі раптом пробігла прикра в'їдлива посмішка. Цимуля стежила за нею, ніби змагаючись її піймати й зрозуміти. І раптом вії її полохливо замигали.

— В мамаші записаться? Бай-бай?

— Як у мамаші?

— К чортам собачим! Чуєш? Ніяких ляльок!

— Що ти кажеш?

— Те, що ти чуєш!

Вона вся перекривилась і все ж, стримавши себе, прошепотіла:

— Слухай, Климку, це ж не можна так!

— Чого не можна? Адже інші роблять так! Чом же ти не можеш?

— Ну, то нехай собі скільки хочуть роблять, я ж не можу так. Слухай, Климку! Цього ж не слід робити!

— Не розумію, що ж тут такого?

— Я не хочу різати себе. Не хочу, чуєш? Я не можу! І я цього нізащо не зроблю!

Він дивився на неї згори зневажливо й з огидою. Вона вп'ялась в нього й тепер принижено благала, зазираючи йому в вічі. І раптом думка, гостра й несподівана, впала й розлилась — так, колись давно, ще за дитинства, тримав кошеня в руках, воно пищало й дряпалось. І була велика в тім насолода, щоб його задушити. І він, навіть не думаючи про це, з якоюсь лютою насолодою придавив її за руку й, зціпивши зуби, прошепотів:

— Ти сьогодні ж підеш і довідаєшся, коли це можна зробити! Розумієш?

Вона дивилась на нього широко й злякано, не впізнаючи глибини цієї люті й ще більше лякаючись з того. Вона по-індичому йойкнула й покірно сказала:

— Розумію.

І потім уся осунулась і, впавши на підлогу, розридалась. Він мовчки поглянув і став спокійно одягатись. Тепер ця розпатлана, обвисла, як намочені коноплі, жалюгідна людина була без міри чужа й далека йому. Він вдоволено зітхнув і по тому мовчки взяв портфеля й кепі, збираючись виходити. На порозі він ще раз глянув на Цимулю, десь далеко стиха усміхнувся і тоді жваво пройшов коридором.

Вона встала нешвидко, розбита й безсила, але з одним наміром, з одною думкою, якої, здавалось, вона не зможе знищити. Вона поволі, розм'якло стала одягатись. З валізки дістала свіжу білизну й заклопотано оглянула її. І вже одягнута, уважно придивилась у люстро, притрусила обличчя пудрою, поправила покошлане під кепі волосся і тоді вийшла з приміщення.

Всю дорогу вона йшла спокійна й певна, зосередкована на однім своїм намірі.

В гінеколога вона так само була спокійна. Тільки гостро різонуло, коли той самий високий, оброслий чорною бородою чоловік, широко 1

— Пожалуйте, мадам, на прохлажденіє!

Та це пройшло легкою тінню й швидко десь потонуло, як і сама вона глибоко впурнула в незнаність і важкий холод.

На кінець другого триместру проходили дні в неї метушливо й утомлено. В технікумі збилося докупи й закінчення практичних праць, і складання річних заліків, і, нарешті, різні засідання та збори. І все ж усе це ніби відвертало увагу від найпекучішого, найголовнішого. І, певне, тому увесь цей час вона почувала себе жвавою й розважною.

Тим-то й сьогодні ввечері, як майже й щодня за останню пору, вона вийшла з технікуму після восьмої години. Якраз були втомні й плутані вправи з статистики, з інтерполяруван-ня й кореляції; і ціла низка алгебрійних знаків та логаритмо-ваних с}юрмул ще настирливо скакала в білих кружалах перед очима. Проте на вулиці вона спинилась, важко передихнула й пішла в напрямку до Дніпра, відчуваючи, як теплінь майже літнього вечора м'яко обгортає її, а з ріки крізь завулки вриваються вогкуваті й прохолодні струмки й полум'ям пробігають по обличчю.

Йшла вона швидко й зовні заклопотано, так, як звикла ходити на лекції, але, дійшовши Володимирської гірки, вона притьмом спинилась і густо перевела дух.

Тут було зовсім поважно й насуплено. В густих присмерках синяву вод перерізували рясні вогні, що, здавалось, наскакували один на один, змагались і розсипались на силу окремих вогняних ліній. В їхніх просвітах великі густо-синяві трапеції й трикутники важко гойдались, часом відсвічували неясними коливами вогні міста. Десь непокоївся й чмихав пароплав, а поблизу вилискували й торохтіли човни.

Цимуля пройшла вниз до пам'ятника Володимирові й, вибравши лаву ближче до схилу, обережно сіла. З-під густих тінів доходив до неї стомлений гомін гуртків і пар, але його приглушав великий урочистий потік звуків, що йшов з симфонічної оркестри в Пролетарському саді. Ці потоки музики ще, здавалось, дужчали, та воднораз і м'якшали від широких рівномірно-напружених подувів повітря, що густою рікою линуло знизу.

Поруч з нею на тій самій лавці гурт молодиків вів розмову, але увесь час тиху й стриману. І раптом, коли стихла музика

1 Пропуск у журнальній публікації.

й Цимуля прислухалась, вона впізнала товаришів з технікуму й неприємно примружилась. їй швидше манулось десь заховатись у кутку й, притулившись до деревини, під цю музику солодко тужити; вона не знала, як тепер звідси втекти, коли це хтось із сусіднього гурту встав і, ступивши кілька кроків до неї, витер сірника й, запалюючи собі цигарку, крадькома присвічував до неї. І враз радісний-здивований і щирий голос Кавченків:

— Цимуля? Яким побитом?

Він незграбно й добродушно розвів руками й засміявся тим щирим тепло-грудним голосом, що раптом схвилював її й мимоволі привабив.

І вона зразу ж устала й, захоплено сміючись у відповідь йому, дивилась на нього, гостро ловлячи кожне його слово. Вони якось просто й щиро загомоніли й непомітно од і йшли від гурту.

— В тебе, Мишко, курити є?

— Ти хіба куриш, Цимулю? Ти? З якої це пори?

— Залиш! Давай цигарку.

І вона мерщій взяла її й непевно заплямкала.

Кавченко дивився на неї здивовано й зачудовано, ніби не впізнаючи й бачачи її зовсім новою.

По тому, щось зауважуючи й роздумуючи, він непевно сказав:

— А знаєш, Цимулю, чи не дьорнути нам куди? Ну його к чорту все: іспити, заліки й усе, розумієш?

— Згода!

— В такому разі я пропоную річку!

— Йде!

Обоє жваво й захоплено зразу ж побігли вниз.

В сутінях набережних вогнів стиха хлюпали човни, й вода під веслами вилискувала ясними брижами. Десь далі торохкотіли моторки й так само ще й досі невдоволено чмихав пароплав.

Вони намірились пробратись до Старого Дніпра, і тому Кавченко зосереджено справляв човна по той бік річки. Але дістався другого берега, він пустив човна, зітхнув, скинув кепі й, витерши чоло, поглянув на Київ: місто все горіло, ніби під затіненим скляно-димчатим ковпаком розкидано силу головешок. Осторонь, ліворуч догорали, потухаючи в густо-синім небі, бані якихось церков.

Коли вони повернули в старе річище, гамір і метушня, властиві пристані, тепер зовсім завмерли. Десь із далеких лугів тільки залітали несміливі подихи вітру, непокоївся стрепет і густо й буйно скаржився бугай. Сюди разом з довгими смугами вогнів, що скісними сверлами прорізували глибінь води, зазирали тихі, синяво-задумані зорі.

І, певне, відчув цю тишу й Кавченко, бо, проїхавши трохи далі, він раптом повернув до берега під лози. Вода тихо й м'яко хлюпала під веслами. Той же плюскіт чутно було й на березі, тільки тепер він був ритмічно-рівний і меланхолійний.

Молоде, ще не розвинене галуззя лоз в подувах вітру шелестіло високо й дзвінко, з присвистом, ніби напнуті металеві струни.

Обоє сиділи й пильно прислухались, задумано дивлячись у воду. Раптом Кавченко присунувся ближче й, ніяково посміхнувшись, обняв Цимулю. Вона вмить кинулась, але зразу ж спокійно й рішуче одвела руку.

— Бай-бай! Чуєте, молодий чоловіче? Бай-бай! Дзуськи!

— Чого це так? — ніяково поспитав Кавченко.

— Дзуськи! Заборонено! І сидіть, будь ласка, тихо. Розумієте ?

Вона повернулась і роблено суворо погрозила пальцем. Він ніяково посміхнувся, зітхнув і відсунувся. По тому невдоволено крякнув і, вийнявши цигарку, запалив.

— Курить не хочеш? — поспитав він сумовито.

— Ні,— тихо відповіла та і зразу ж одвернулась і знову задивилась на річку.

Сюди тепер доходила рясна й глибоко зворушлива, зм'якшена віддаллю й водою симфонія з Пролетарського саду. Цимуля не знала її, але несвідомо почувала в ній душу далекого середньовіччя — невгамовного буйного лицаря, що на світанку нової доби пристрасно й болісно шукав глибокого розуміння й правди в житті.

— Ну-с, завтра останній день,— сказав стиха Кавченко.

— Що? — задумано поспитала Цимуля.

— Позавтра виїздимо на роботу. А там узимку дипломна— і кінчено. Кінчено все, власне!

— Що саме?

— Та так! З технікумом, з цими умовами! На вільну дорогу! Розумієш, Цимульку?

Проте Цимуля нічого не відповіла. Вона так само задумано дивилась у воду, прислухаючись до зітхання хвиль. Тоді Кавченко знову присів ближче й, узявши Цимулю за руку, задумано сказав:

— А знаєш, Цимулю! Дивлюсь я на тебе: ти прекрасна людина!

— Ну то що? — Цимуля важко підвела голову.

— Як це так сталось, що ми ближче не знали одне одного в технікумі?

Вона подумала й знехотя повільно сказала:

— Бо ти надто самовпевнений, розумієш? Що ти маєш успіхи, що ти вродливий, що маєш бути інженером...

— Ну, що тобі то шкодить?

— Нічого! Тільки що ти кажеш, ніби мене не помічав,— то я й відповідаю тобі! Розібрав?

— Ні, ти помиляєшся,— засмучено відповів він.

Та вона повернулась до нього й докірливо сказала:

— Ти ж шукав жінки! Розумієш? Хіба тобі людини треба?

— А ти шукала людини?

— Так! Я людини шукала!

— І знайшла Дрогодзу?

— Значить, так випало! Але що тобі до Дрогодзи? Я говорю про тебе.

Він раптом звівся, задиркувато підсунув кепі й, узявши її за руки, тихо й глухо сказав:

— Знаєш, Цимульку: брось ти всі ці штуки! Розумієш: і свого Дрогодзу, і ці твої вибрики! Кажу просто: їдьмо зі мною!

Вона ж холодно поглянула йому в обличчя й рішуче заперечила головою:

— Нє, Мишко! Цього не буде!

— Чому? Технікум на заваді? Це дурниці!

— Ні! Діло не в технікумі!

— Тоді в чому ж справа? — роздратовано поспитав Кав-ченко.

— Ні в чому! — холодно кивнула Цимуля.

— Єрунда! Видумуєш!

Вона докірливо обвела його поглядом і потім глухо й схвильовано поспитала:

— В тебе ще є курити?

Кавченко мовчки вийняв цигарки й подав. Вона машинально взяла одну й, припаливши, нервово й пожадливо затяглась. І по тому крізь ковтні диму уривчасто поспитала:

— Ну, що? Може, їдемо?

Він мовчки хитнув головою й мерщій пішов до човна.

З Пролетарського саду все ще зранено скаржився середньовічний лицар і після нестриманого буйства раптово упав перед розп'яттям і заходився благати й плакати. І його біль гостро краяв душу Цимулі, тепер розм'якшену журливим плюскотом хвиль.

На річці все ще погойдувались рясні сліпучі пуки світла; місто було залито білим вогняно-молочним туманом, і тільки золоті бані церков ще більше потухали і ще глибше вгрузали в густу оксамитову синяву неба.

Човен так само м'яко хлюпав. Цимуля якийсь час мовчки пересипала долонею воду, прислухаючись, як вона жолобила крізь пальці. Але коли виїхали з старого річища й поминули швидку течію, вона одірвалась і сказала:

— Я все-таки тобі дивуюсь, Мишко!

— В чому саме? — посміхнувся сконфужено Кавченко.

— Що тебе так приваблюють гроші й посада.

— Ну, що ж! Я більш нічого не бачу в житті.

— А люди? А їхні відносини, їхні інтереси? Кавченко глузливо поглянув на неї й сказав:

— А що таке люди? Це просто егоїстичні, черстві тварини, й більш нічого.

Він ударив веслом і по тому додав:

— Знаю я їх! Коли я сюди забився й накинувся, вони просто покепкували з мене. То що я тепер панькатись з ними стану? Чорта солоного!

Цимуля нічого не сказала, тільки зажурено дивилась, прислухаючись до слів Кавченка.

— І взагалі, що таке життя? Куди воно йде, до чого, я не знаю! І мені стає страшно. Розумієш, подряпав би собі серце, кричачи! Коли воша, як кажуть біологи, є вінець творіння, а глиста — найдосконаліша істота в світі, то тоді для чого жити? Яку ціну, яку рацію має життя? Що це: розумний процес чи просто якийсь жарт?

— І все ж таки люди живуть і працюють,— тихо зауважила Цимуля.

— Ну, звичайно. Але це вже дрібниці. Ти мені дай відповідь на головне питання.

Кавченко сердито плюнув, підсунув кепі й узявся гребти й пильно стежити за човном.

Вони під'їздили до пристані, і гамір та метушня знову приголомшили їхню розмову.

Та щойно ступили вони на брук, як Кавченко знову заговорив до неї холодно, по-буденному, і було просто неймовірно, що за кілька хвилин до того вони могли говорити щиро й розчулено.

Проте, вже перед трамваєм, Кавченко взяв Цимулю під руку і бадьоро запропонував:

— Знаєш, Цимульку! Давай поїдемо й завтра човном!

Тільки далеко, розумієш? І треба рано виїхати, як тільки сонце зійде!

Цимуля дивилась на нього глибоко-синіми осяйними очима й захоплено хитала головою:

— Згода! Цілком згодна!

— Тоді я завтра, ще до схід сонця, зайду! Тільки ж гляди, не заспи! Чуєш?

Цимуля впевнено хитнула головою, і вони розгонисто попрощались. Востаннє Цимуля хитнула й рясно засміялась з помосту вагона.

Дрогодза додому прибіг захеканий, розпалившись і плекаючи в собі намір накинутись на Цимулю, що її сьогодні не було на зборах профкому. Але що її не було дома, він витріщено озирнувся по кімнаті й притьмом сів. Та досада й лють гостро сіпала його, і він, мерщій схопившись, заходився ходити по кімнаті. Час минав, а Цимуля все ще не приходила, і Дрогодза ще більш запалювався і лютішав. Нарешті він сердито грюкнув дверима й вискочив у коридор. Перед парадними він раптом спинився й замислився: власне, сьогодні ввечері йому нікуди й ні для чого було йти. Він нерішуче потоптався й по тому, завернувши в бокові двері, вийшов на веранду. І зразу ж йому вдарило рясним цвітом саду.

Густі п'яні пахощі цвіту линули струмнем прохолоди на веранду, і Дрогодзі здавалось, що то саме небо, густо-темне, ніби покраплене бузовим кольором, тепер пашіло нестримно цим пахотінням. Було тихо й м'яко, бо чуйна тиша вечора сама в себе вбирала звуки.

І цей чуйно-повний спокій і холодні струмки пахощів ніби зв'язали Дрогодзу. Він ще який час ходив сердитими кроками по веранді, по тому пройшов у глиб саду, задивився на яр, звідки вдарило йому ще густішим і холоднішим духом цвіту.

Але в цю мить йому раптом спало на думку, що тут шкода навіть секунду промарнувати, що треба десь сісти й нерухомо спостерігати цю величну святочну подію землі. Він гостро повернув назад і, дійшовши до веранди та сівши на східцях, замислився. Густими кроками рішуче й упевнено сходила ніч і обгортала все навкруги.

Дрогодза, притулившись до колонки, задрімав. У будинку все ладналось на ніч. Хтось зачиняв віконниці, замикав двері й непомітно десь зник. А на сусідньому дворі тим часом накинувся дзвінким гавканням собака — і це раптом сколошкало Дрогодзу.

Він схопився, озирнувся навкруги і, смачно позіхнувши, пішов до себе в хату. В хаті було темно, і його прикро здивувало, що й досі Цимуля не приходила. Він засвітив лампу й озирнувся. Речі Цимулині були на місці. Це його заспокоїло, і він взявся читати. Але швидко, розварений весняним вечором, звалився в ліжко й заснув.

Цимуля прийшла додому дуже пізно. Вона була захекана, але свіжа й бадьора. Очі їй дивились веселою блискучою синявою.

Вона обережно озирнулась і, помітивши, що Дрогодза вже спить, зраділа. Далі несміливо пройшлася й сіла на ліжко. В кімнаті було тихо й сутінливо. Тільки з ліжка доходило густе розмірене хропіння Дрогодзи та на комоді хрипко вицокував грубий кишеньковий годинник.

І від цих двох струмнів звуків, що збігались і, здавалось, зливались у один потік, раптом стало важко й моторошно.

Вона знову поглянула на Дрогодзу. В су тінях тільки худі волосаті груди розмірено коливались і товстий, ніби з капицями, ніс роздувався, як черево ковальського міху. І Цимуля в цю хвилю знову неясно собі подумала, що колись давно-дав-но вона ніби благала оцю неоковирну істоту й так само одійшла з порожнім серцем. На мить їй промайнуло блискавкою і здалось, що от-от вона згадає, коли саме це було, але зразу ж той тьмяний спогад розплився.

Цимуля важко зітхнула і, вставши, підійшла до комода. В темряві, необережно й рвучко висуваючи шухляду, вона зачепила за рушник. Гострий брязкіт її сколошкав. Вона стрепенулась і поглянула. На підлозі лежала порцелянова забавка, що скидалась на Лаокоона. Цимуля нахилилась, щоб узяти її, але ледве доторкнулась, як забавка вмить розсипалась на дріб'язки. Цимуля простогнала.

Хвилиною пізніше вона все ж мовчки взяла з комоду білизну й по тому поволі пішла до ліжка й зразу ж важко впала на подушку.

Тої ночі вона не спала, пройнята особливою дрімотою, коли втомлене тіло, ніби прикуте до подушки, спочиває, тоді як розум гостро вирізьблює кожну думку.

їй пройшло крізь розум — чого вона так болісно й жагуче прагне злагоди і любові? І зразу ж, як певна відповідь, згадалось їй усе — таке давнє й усе ще свіже її минуле, що пройшло крізь вихор і колотнечу останніх дванадцяти, а може, п'ятнадцяти років. Батька вона не знала зовсім, бо його забрали на війну, як вона була ще зовсім мала. Звідти він уже не повернувся. Мати ж збереглась неясним образом засмаглої молодиці, з обличчям, пописаним чорними зморшнами, закутаної завжди в стару сіру хустку. Вона також чула постійні скарги й нарікання. Так мати й загинула з бідою в серці, замерзнувши десь у лісі, як поверталась під хуртовину з базару.

Одинадцяти років забрали Цимулю до притулку, і там прожила вона, аж коли їй вийшло п'ятнадцять літ. Роком пізніш за допомогою завідувача будинку вона стала на фабрику. І то були найсвітліші дні її життя. Тоді ж у неї прокинулось те чуття ніжної любові до всього світу, що завжди поїло її серце рясною невичерпною радістю. І то були найкращі дні дружби її з робітницею тої ж фабрики, Нелею, з якою разом в одній кімнаті вони жили, а щонеділі, особливо влітку, заходили геть далеко в ліс і там зоставались до заходу сонця.

По тому ці думки заступило напружене, болісне чекання завтрашньої прогулянки, яка тепер чомусь особливо вабила й непокоїла її.

Втім, десь під ранок вона все ж забулась на радіснім почуванні великої святочності життя, що його тепер до болю розрізувала тьмяно-блискавична стрічка.

її розбудив обережний, але настирливий стукіт у віконницю. Вона мерщій схопилась і, накинувши сукню, побігла до вікна. Знадвору застукало ще раз, але рішучіш. Вона обережно відчинила вікно.

Деревами порізалась ясна, жовтогаряча й тепла з сіро-бу-зовим кольором по краях смуга сходу. Цимуля поглянула, зраділа й засміялась.

Просто неї стояв унизу Афонасопуло й наївно посміхався. Вона ж звела бровами й здивовано кинула:

— Що це ти, Оладочку? Як це ти сюди?

— Та, понімаєш, вроді листоноші!

І він ніяково подав записку й важко крякнув. Вона схопилась й пробігла, але в голові зостався один уривок, що розпеченими літерами

різав її зір, і думка, що він зрікся, злякався її. Внизу записані слова пострибали й порвались, та вона й не вдивлялась у них.

Вона поволі жмакала папірця й задумано дивилась на схід, що саме тепер розгорявся, і все ж бачила, як унизу неспокійно тупцявся Афонасопуло.

Вона похмуро кинула:

— Постривай, Оладочку! Я піду з тобою,— і відійшла в глиб кімнати.

Афонасопуло непевно поглянув на неї, знизав плечима, але потупцявся й слухняно сів просто на приступки.

Тоді вона заходилась хватькома, але рішуче одягатись і вкладатись. Та вже одягнена й нахилившись брати валізку, вона відчула на руці два жорстокі ґноти, що, здавалось, проткали їй долоню. Вона мимоволі кинулась і обернулась. Чорні, великі, витріщені очі дивились на неї з-під ковдри. Дрогодза ліниво заворушився й поспитав густим басом:

— Куди ти так рано?

— Я йду!

— Куди йдеш?

— Я йду зовсім!

Він замислився, ніби вдумуючись у ці слова, і роздумливо сказав:

— Ти не підеш!

Цимуля посміхнулась й дражливо кинула:

— Як то так не піду? Я вже збираюсь!

— Всьо равно, ти не підеш!

— Ет!

Цимуля досадно струснула головою й рішуче взялась за валізку. Дрогодза миттю зірвався з ліжка й, схопивши руку Цимулі, міцно здавив її.

Цимуля, вся густо почервонівши, ледве прошепотіла:

— Пусти!

— Нє, бре! Я кажу: ти не підеш — значить не підеш! Тоді вона, гостро й роздратовано скривившись, вся напнулась, шарпонула й кинула:

— Ет! Ти! Ідол череп'яний!

І сама десь у глибині зраділа цим словам, що раптом мимохіть розкрили їй якісь широченні просвіти саме того, що так гнітило її і чого вона не могла й досі зрозуміти. Але Дрогодза люто, по-гадючому засичав і, міцно надавивши, скрутив руку.

— Ти підеш? — витріщивсь і прошипів він.

— Піду! —рішуче й відважно, ніби викликаючи на герць, кинула вона.

Дрогодза шаленів, воднораз п'яніючи від ще не знаної пристрасті, що гарячим шумом била йому в голову, та глибокої зненависті, лютої й гострої. Захоплений цим чуттям, він, зціпивши зуби, давив руку, викручував і раптом гостро, ніби вжаливши в руку, повалив Цимулю на

підлогу і, ставши на коліна, тепер п'яно, розпатлано дивився на неї, прискаючи мокрою піною.

— Ну, що?

Вона тільки густо й захекано дихала. Дрогодза дивився на неї, впершись коліном, смакуючи свою перемогу й густий сік незнано солодкої зненависті до неї, її обличчя, вигляду, всього її тіла. Він ніби захолов у цім чутті, непорушно застигши зором на якійсь далекій плямі.

Тоді Цимуля по-звіриному лукаво зиркнула на нього і тоді, напруживши всі свої сили, рвонулась і, звалivши Дрогодзу, сама мерщій схопилась. На мить вона весело поглянула, а далі, схопивши валізку, очманіло пустилась тікати.

На вулиці вона озирнулась і, помітивши Афонасопула на лавці, кинула йому:

— Оладочку! Швидше за мною!

Той спросоння почухав голову й нерішуче встав. Але щойно він пустився йти, як проз нього промчав Дрогодза в самій білизні з накинутим на плечі пальтом і в кепі. І в ту мить Цимуля, що до того чекала Афонасопула, мерщій рвонулась і побігла. Афонасопуло в першу хвилину по щирості засміявся: ця гонитва йому подобалась і захоплювала співчуттям, властивим мисливцям. І він, не гаючись, пустився за ними. На розі вулиці він побачив покинуту валізку і, взявши її на плечі, тепер поспішив.

Проте далі нікого не було видно. Тоді він, збентежений і наляканий, побіг швидше, неспокійно озираючись навкруги.

І раптом вже за самими оселями на майдані він побачив два густі силуети. Він побіг до них. І що далі біг, ранкове повітря гострим холодом

било йому в чоло, він і сам розпалювався дивною для нього люттю. Проте, коли вже підбіг ближче, на нього спокійно, з а стигло-злякано дивився Дрогодза, упершись коліном об груди Цимулі. Обоє вони майже не ворушились. Тоді Афонасопуло підійшов і густо сказав:

— Що ти робиш? Пусти!

Дрогодза не поворухнувся, все ще витріщено вдивляючись кудись у далечінь. Афонасопуло взяв його під руки й скинув,— та на диво Дрогодза не опирався і зразу мовчки сів, навіть не поворухнувши очима.

Цимуля поволі звелась, стомлено, ніби спросоння, обвела обрій і, мовби спекавшись якоїсь важкої хвороби, густо зітхнула й, обтрусившись, холодно й байдуже поглянула навкруги.

— Ну ходімо, Оладочку!

Афонасопуло весело хитнув головою і, взявши валізку, пішов услід Цимулі.

Дрогодза так само непорушно, заніміло сидів, уп'явшись очима в одну точку.

Десь далеко, мов крізь сон, легким туманом проходила думка, до дрібниць ясна,— хто це був і пішов звідси? Він дивувався, що так запалився, зовсім не знаючи цієї людини.

Та й ця думка пройшла десь тьмяно й непомітно. І тільки щодалі гостріш відчувались холод і вогкість ранкового вітру, що студив просто з Дніпра.

Дрогодза стрепенувся і повернувся на схід, звідки п'ялося вже сонце, оббризкуючи хмари розпорошеними променями.

Обоє— Цимуля й Афонасопуло — йшли дуже швидко. Валізка била Афонасопулові в коліна, він мимоволі відставав і по тому, наздоганяючи, мусив бігти. До того ж йому було просто нудно отак іти. Догнавши на пригорку Цимулю, він навмисне голосно захукав і сказав:

— Слухай, Варочко, куда ті, власне, йдеш?

— А тобі цікаво, Оладочку? А я не скажу!

— Щьо значить не скажеш? Не скажеш — питать не стану! Та втім Афонасопулові кортіло дізнатись.

— Нє, кромі шуток, куда ті йдеш?

— Я їду на завод!

— На який завод?

— Де раніш була.

Афонасопуло став і отетеріло витріщився.

— Постой! Де ті раніш була? Та чому ж саме на завод, я не понімаю?

— Бо ти дурненький, Оладочку!

— Навіщьо дурненький? Але все ж таки, ти понімаєш, це нікуди не годиться!

— Ну чому ж не годиться?

— Ну там же треба працювати!

— Ну, а для чого ж тоді жити? Взагалі, для чого жити?

— Щьо значить — для чого жити? Ну, якби мене поспитати, я б знав, щьо сказати,— упевнено відповів Ао^юнасопуло.

Цимуля рясно засміялась і вдарила його по плечу.

— Ну кинь, Оладочку! Не журись! Я ще поїду додому, побуду там весну, спочину.

Афонасопуло весело кивнув головою й зауважив:

— Ну, то що говорити!

Вони піщли далі, сходячи поволі косогорами вниз. На обличчі Афонасопула пробігла масна, але й щира посмішка. Він говорив зворушено й замріяно:

— А ті знаєш? Я б теж поїхав би тепер. У нас тепер, знаєш, уже літо. Море тепер синьо-зелене. І знаєш, по ньому доріжки. А пахне тепер степом, листом винограду. Нє, знаєш, це така штука!..

Та він не скінчив і тільки розпачливо махнув рукою.

Цимуля поглянула вниз на долину річки й спинилась.

Густим ранком сивіла широка смуга води. Подекуди червоніли, як полум'яні озера, відблиски сходу, сунули поволі плоти й язикаті вогні на них хилитались у повітрі, як собачі вуха.

І враз вирвався й заголосив ураженим немовлям пароплав.

Цимуля занепокоїлась і мерщій побігла. Афонасопуло, потіючи й хекаючи, плутався з валізкою услід їй.

На пароплаві вже справді почалась метушня. І коли Афонасопуло востаннє попрощався і подав валізку, східці мерщій одсунули, колеса зашуміли, лунко проголосив гудок, і пароплав почмихав угору. Цимуля вийшла на палубу й помахала хусткою на привітання Афонасопулові.

І в ту ж мить їй ударило гострою нічною блискавицею й сонячним полум'ям осяйнуло світ.

Та це ж вона колись здавна-здавна бачила в свого хрещеного малюнок, як останнього черствого, вкритого болотяною тванню та мохом, череп'яного бога благала якась юна поганка, і серце само в неї рвалось у ці череп'яні обійми.

І їй раптом закололо гострим солодким болем. Вона відчула ще не знаний досі, але жагучий порив зголоднілої спустошеної душі до червоних, рясних променів ранку.

[1928]